

XVI–XIX A. PRADŽIOS MUZIKINIAI LEIDINIAI VILNIAUS UNIVERSITETO BIBLIOTEKOJE

AUŠRA RINKŪNAITĖ

Vilniaus universiteto biblioteka

Straipsnyje nagrinėjami XVI–XIX amžiaus pradžios muzikiniai leidiniai – antifonalai, gradualai, mišiolai, giesmynai, vadovėliai – saugomi Vilniaus universiteto bibliotekos Retų spaudinių skyriuje. Remiantis išlikusiais XVIII amžiaus rankraštiniais Vilniaus jėzuitų kolegijos bibliotekos katalogais ir 1710–1723 metų dienoraščiu, apžvelgiama jėzuitų veikla ir jų indėlis į muziką, aptariami bažnytinės ir pasaulietinės muzikos leidiniai, Vilniaus universiteto muzikos profesoriaus Johanno Davido Hollando muzikinis palikimas, tiriami muzikinių leidinių provenienciniai ženklai ir marginalijos, mėginama atskleisti šių knygų atsiradimo bibliotekoje istoriją.

Pagrindiniai žodžiai: bažnytinė ir pasaulietinė muzika, jėzuitai, muzikiniai leidiniai, Johannes Davidas Hollandas

Vilniaus universiteto bibliotekos (toliau VUB) Retų spaudinių skyriuje saugomos kelios dešimtys su muzika susijusių leidinių. Atskirės kartotekos, skirtos muzikai, nesama, todėl pasakyti tikslų senųjų muzikos leidinių skaičių sudėtinga. Paiešką galima atlikti naršant elektroniniame bibliotekos kataloge ir Retų spaudinių skyriaus korteliniame kataloge, suskirstytame pagal amžius. Straipsniu siekiama atskleisti, kokie muzikiniai leidiniai saugomi VUB, ir patyrinėti juos knygotyriiniu aspektu, tai yra, remiantis knygoje esančiais provenienciniais ženklais (lipdėmis, įrašais), pamėginti nustatyti, koku būdu knygos pateko į VUB.

JĖZUITAI IR MUZIKA

Vyskupo Valerijono Protasevičiaus (apie 1504/05–1579) kvietimu 1569 metais į Lietuvą atvyko jėzuitai. Po metų Vilniuje buvo įsteigta kolegija, vėliau tapusi universitetu. Jėzuitų mokymo sistemos pagrindą sudarė klasikinių kalbų – lotynų, graikų ir hebrajų – mokymas, dialektika, retorika, filosofijos ir teologijos studijos, o muzikos menas buvo pasitelkiamas tik tiek, kiek jo reikėjo liturgiškai praktikai. Jėzuitų ordino vyresybės požiūris į muziką buvo griežtas, nes „ordino įkūrėjas šv. Ignacas Lojola pasisakė prieš pasaulietinę muziką, kuri, jo nuomone, neugdė dvasios stiprybės ir doros“ (Trilupaitienė, 2012, p. 54),

tačiau tėvams jėzuitams atrodė priešingai, tai matyti iš 1608 metais rašyto jų laiško, kuriame sakoma: „Turime penkias kolegijas, sujungtas su parapijomis, ir visose kitose kolegijose ligi šiol išlaikėme giedojimą. Dabar mūsų bažnyčiose negiedama, ir dėl to pastebimai mažėja liaudies pamaldumas. Daugelį žmonių kitos bažnyčios paviliojo būtent giedojimu. Mūsų mokyklas baigia klebonai ir kiti kunigai, visiškai neišmokyti giedoti, tuo tarpu schizmatikai ir eretikai kartais vien tik giedojimu prisivilioja tamsią liaudį į savo šventyklas. Dėl to kongregacija nutarė prašyti gerbiamąjį mūsų tėvą leisti, kad kolegijos iš tam reikalui surinktų aukų arba iš [kitų] pajamų paskirtų kokiam nors jaunuoliui studentui vidutinišką atlyginimą, kad jis laisvu po užsiėmimų metu mokytų muzikos vaikus, kurie vėliau taptų giedoti mokačiais klierikais, ir giedojimas, keldamas pamaldumą, trauktų žmones į mūsų bažnyčias. Atsakymas. Paliekama tai spręsti provincijolui, tačiau mūsiškiai neturėtų tuo užsiimti“ (Vilniaus akademijos vizitatorių memorialai ir vyresniųjų nutarimai, 1987, p. 205). Taigi, nors ir negavę pritarimo, tėvai jėzuitai, „nesipriešindami vyresnybės nurodymams, garsiai nereikšdami nepasitenkinimo, <...> tęsė nesankcionuotą muzikos plėtotę“ (Trilupaitienė, 1995, p. 44).

Skleisti muzikos meną padėjo prie jėzuitų kolegijų įsteigtos muzikų bursos (lot. *bursae musicorum*) – saviti bendrabučiai, juose dažniausiai gyveno neturtingų tėvų vaikai, kuriems nereikėjo mokėti už mokslą. Pasak muzikų bursų veiklą tyrusio Jerzy Kochanowicziaus, 1651 metais Vilniuje jų buvo penkios (Kochanowicz, 2002, p. 46–47, 75). „Kaip ir Vakarų Europos šalyse, LDK įsteigtų kai kurių bursų tikslas buvo parengti atlikėjus, dažniausiai giedotojus, bažnytinėms apeigoms. Jose buvo ne tik rengiami profesionalūs atlikėjai konfesiniams reikalams; dažnas šių bursų moksleivis dalyvaudavo ir viešajame muzikiniame gyvenime. Besimokantieji, būdami profesionalių kapelų nariais, tapdavo savotiška atsvara tuo metu veikusioms neprofesionalioms muzikinėms brolijoms“ (Trilupaitienė, 1995, p. 68–69).

Iš ko buvo mokomasi muzikos meno? Patyrinėję išlikusį rankraštinį XVIII amžiaus Vilniaus jėzuitų kolegijos bibliotekos katalogą (Catalogus auctorum ordine alphabetico dispositus in Bibliotheca Collegii Academiae Vilmensi S. I. reperibilium), informacijos apie turėtus muzikinius leidinius randame nedaug. Kataloge ties *P* raide įrašyta: *Psellij arithmetica. Schlickij exercita[tio] de Laudibus Musicae. Pischellij carmen de Musica. Turnoni 1592. In uno 8vo* (Catalogus auctorum ordine alphabetico dispositus in Bibliotheca Collegii Academiae Vilmensi S. I. reperibilium, p. [119]). Tai į vieną knygą įrišti trys leidiniai: Bizantijos filosofo Mykolo Pselo (gr. Μιχαήλ Ψελλός, lot. Michaël

Psellus, 1018 – apie 1078) *Aritmetika, muzika ir geometrija* („Arithmetica, musica et geometria“, Tournon, 1592), Rudolfo Schlicko (veikė 1580–1588) *Traktatas apie muziką* („Exercitatio qua musices origo prima, cultus antiquissimus...“, Speyer, 1588) ir vokiečių humanisto ir muziko Sebastiano Pichselo (1535–1582) hegzametu eiliuota kelių puslapių *Giesmė apie muziką* („Carmen de musica“, Speyer, 1588). Greičiausiai šis konvoliutas nebuvo naudojamas mokytis muzikos, nebent M. Pselo knyga, kurios vienas iš skyrių skirtas bendram muzikos pažinimui, tonams, intervalams aptarti, muzikos ryšiams su aritmetika ir geometrija atskleisti.

Kitas kataloge minimas leidinys yra garsaus vokiečių mokslininko jėzuito, Viurcburgo universiteto gamtos mokslų profesoriaus Athanasijaus Kircherio (1602–1680) 1650 metais Romoje išleistas dvitomis *Universalioji muzika* (Catalogus auctorum ordine alphabetico dispositus in Bibliotheca Collegii Academiae Vilnensi S. I. reperibilium, p. [77]), kuriame aprašoma senovinė hebrajų, graikų muzika, aptariami įvairūs muzikos instrumentai, jų sandara, yra atskiras skyrius apie garsus, tetrachordus, tonus. Veikalas buvo populiarus, po vieną *Universaliosios muzikos* egzempliorių savo bibliotekoje turėjo ne tik Vilniaus, bet ir Kražių, Pašiaušės jėzuitų kolegijos. Pažymėtina, kad Kražių kolegijai priklausiusiame egzemplioriuje esama marginalijų lotynų kalba, pavyzdžiui, po penkline, kurioje grafiškai pavaizduotos natos, lotyniškai užrašyta ritminė jų vertė: *maxima, longa, brevis, semibr:[evis]* (Kircher, 1650, p. 278).

XVII amžiaus pabaigoje Vilniaus akademijos spaustuveje buvo anonimiškai išleisti keli leidiniai su natomis, sulaukę ypatingo dėmesio. 1667 metais pasirodė *Muzikos teorija ir praktika* („Ars et praxis musica“), kurią, kaip vėliau paaiškėjo, parengė Žygimantas Liauksminas¹. Beje, rankraštiniame XVIII amžiaus kataloge nei ties pavarde, nei ties antrašte šis leidinys nenurodytas. *Muzikos teorija ir praktika* buvo išleista kartu su gradualu („Graduale pro exercitatione studentium“) ir antifonalu („Antiphonale ad psalmos...“), skirtu grigališkojo choralo praktikai. Iš šio vadovėlio giedoti mokėsi daugelio kolegijų mokiniai, pvz., VUB saugomas „Ars et praxis musica“ (1693) egzempliorius, kurio antraštiniame lape įrašyta, kad 1694 metų spalio 4 dieną brolis Bonaventura Chrzanowskis parūpino šią knygelę Vilniaus bernardinų noviciatui².

¹ Plačiau apie tai žr. Liauksminas, Žygimantas (1977). *Ars et praxis musica*. Parengė Vytautas Jurkštas; iš lotynų k. vertė Leonas Valkūnas. Vilnius: Vaga. 103 p.; Liauksminas, Žygimantas (2004). *Rinkiniai raštai*. Vilnius: Mintis. 439 p.; Trilupaitienė, Jūrātė (1995). *Jėzuitų muzikinė veikla Lietuvoje*. Vilnius: Muzika. 223 p.

² *Hunc Libellum procuravit pro Novitiatu PP[atrum] Bernardinorum Vilnensi A[nn]o D[omini] 1694 d[ie] 4 Sbris Fr[at]er] Bonaventura Chrzanowski Custos p[ro]sum Vilnensis m[anu] p[ro]pria* (VUB Retų spaudinių skyrius (toliau RSS), III 10707).

Trilogija buvo ypač populiari, perleista keletą kartų³ ir naudota net iki XVIII amžiaus pabaigos, tai patvirtina įrašas 1742 metų laidos *graduale*, liudijantis, kad knygą naudojo Valkavisko (Baltarusija) jėzuitai⁴.

Tikėtina, kad iš Ž. Liauksmينو knygų giedoti buvo mokoma ir Vilniaus jėzuitų noviciate. Yra žinoma, kad 1737 metais Vilniuje kilo didžiulis gaisras, kurio metu visiškai sudegė bažnyčia, pelenais pavirto ir biblioteka, kurioje būta daug retų ir vertingų leidinių. 1748 metais sudarytame Vilniaus jėzuitų noviciato bibliotekos kataloge (*Catalogus Librorum Bibliothecæ Novitiatu Viln[en]sis Societatis Jesu confectus Anno D[omi]ni 1748*) randame įrašytą 1517 metais Krokuvoje išleistą lenkų kompozitoriaus ir muzikos teoretiko Sebastijano Felštiniečio (Sebastian z Felsztyna, apie 1480/1490–po 1543) *Naujai parengtą muzikos vadovėlį* („Opusculu[m] musice compilatum noviter“), skirtą mokyti jaunuolius paprastojo arba grigališkojo choralo.

1753 metais Vilniaus akademijos spaustuveje buvo išleistas dar vienas choralinio giedojimo vadovėlis „Compendium regularum generalium cantus ecclesiastici regularis, seu plani“, kuriame „choralo teorija išdėstyta nuosekliai, aiškiai formuluojant esminius dalykus, iliustruojant juos nedideliais pavyzdžiais“ (Trilupaitienė, 1995, p. 63–64). Šią 28 puslapių knygelę savo bibliotekoje turėjo Gardino dominikonų vienuolynas, kaip ir 1760 metais toje pačioje spaustuveje išleistą seminarijos klierikams skirtą vadovėlį „Clericus juxta praescriptum decreti S. Concilii Tridentini...“, kuriame pateikti bendri nurodymai, kurių privalo laikytis klierikai. Aštuntajame šios knygos skyriuje aptariama, kaip taisyklingai giedoti choralą, nes vykstant iškilmei mišios ne tik kalbamos, bet ir giedamos („Sacerdotis enim est non solum legere Missam, sed & canere“, p. 273), todėl supažindinama su choralinio giedojimo pagrindais, pateikiama pavyzdžių, kaip reikėtų giedoti evangelijos pradžioje, prašant palaiminimo ar pradendant skaitinį.

Kaip studentams sekėsi mokytis giedoti ir muzikuoti, šiek tiek atskleidžia 1710–1723 metais rašytas Vilniaus jėzuitų kolegijos dienoraštis. Jame, be įprastos kasdienės informacijos apie tai, kuris tėvas laikė sakytines arba giedotines mišias, kas sakė pamokslą lietuvių arba lenkų kalba, kokie garbūs svečiai aplankė kolegiją, galima rasti ir trumpų žinučių, susijusių su muzika, pvz., 1713 metų spalio 1 diena: „Namų koplyčioje bursistų giedotos litani-

³ „Ars et praxis musica“ buvo išleista 1667, 1669, 1693 m., „Graduale pro exercitatione studentium“ – 1667, 1693, 1742 m., „Antiphonale ad psalmos“ – 1667, 1694, 1742 m. Žr. Vilniaus akademijos spaustuovės leidiniai, 1576–1805: bibliografija (1979). Vilnius: Lietuvos TSR Mokslų akademijos Centrinė biblioteka, p. 91–92, 315.

⁴ *Missionis Volkowyscensis Societatis] Jesu 1770...* (VUB RSS, IV 44516).

jos ir papuoštas altorius“ (Vilniaus jėzuitų kolegijos dienoraštis, 1710–1723 metai, 2004, p. 109); lapkričio 18 diena: „Vakare bursistai bokšte pūtė dūdas. Vokalistai tame pačiame bokšte giedojo giesmę apie pal. Stanislovą“ (Vilniaus jėzuitų kolegijos dienoraštis, 1710–1723 metai, 2004, p. 113); 1714 metų birželio 23 diena: „Pirmus mišparus giedojo gerb. t. Garšvila. Po vakarinės sąžinės apyskaitos mūsų muzikai bokšte pūtė dūdas“ (Vilniaus jėzuitų kolegijos dienoraštis, 1710–1723 metai, 2004, p. 141); spalio 25 diena: „Bursistai prie pietų stalo paskelbė tylą savo dūdomis ir obojais, pasilikdami vakarienei“ (Vilniaus jėzuitų kolegijos dienoraštis, 1710–1723 metai, 2004, p. 159); 1719 metų rugsėjo 8 diena: „Kadangi kolegijos muzikantai šviesiausiojo Vilniaus vyskupo reikalavimu išvyko į Trakus, gabūs muzikai mūsų šaliai, nesant chore muzikantų, išskilmės metu per mišparus ir Mišias su Komunija bei giedotines Mišias giedojo chore ir grojo instrumentais“ (Vilniaus jėzuitų kolegijos dienoraštis, 1710–1723 metai, 2004, p. 427); 1721 metų gruodžio 26 diena: „Po pietų t. ministras pakvietė prelatus į rytojaus iškilmę ir laikė pirmus mišparus su procesija. Prieš kolaciją tėvų ir scholastikų bei bursistų giedotinė dovana gerb. t. rektoriui“ (Vilniaus jėzuitų kolegijos dienoraštis, 1710–1723 metai, 2004, p. 545). Taigi iš šių trumpų dienoraštyje paliktų žinučių sužinome, kad vieni studentai bursoje mokėsi groti įvairiais pučiamaisiais instrumentais, kiti – giedoti, buvo giedama įvairių iškilmių ir mišių metu. Tikėtina, kad advento laikotarpiu buvo galima išgirsti giesmių iš 1721 metais Vilniaus jėzuitų akademijos spaustuvėje išleistos nedidelės 16 puslapių knygelės *Rotuły, abo Piesni adwentowe zebrane*, kurioje sudėta po penkias giesmes lenkų ir lotynų kalbomis, pvz., *Boże wieczny, Boże żywy, Mittit ad Virginem, Po upadku człowieka grzesznego*, arba iš 1727 metais toje pačioje spaustuvėje pasirodžiusios papildytos adventinių giesmių rinktinės *Rotuły, abo Piesni o narodzeniu Bozym wydane z przydatkiem*, kurioje yra 30 giesmių lotynų kalba ir jų vertimai į lenkų kalbą, pvz., *Puer nobis nascitur = Dzieciątko się narodziło*.

Muzikinė jėzuitų veikla buvo nutraukta kartu su Jėzuitų ordino uždarymu XVIII amžiaus pabaigoje, tačiau neilgam, pasikeitusių valdžia ir nauji pokyčiai Vilniaus universitete nenuitildė muzikos skambėjimo...

JOHANNO DAVIDO HOLLANDO MUZIKINIS PALIKIMAS

1773 metais panaikinus Jėzuitų ordiną, Vilniaus universiteto gyvenime prasidėjo didžiuliai pokyčiai. Tais pačiais metais įkurta Edukacinė komisija ėmėsi

reformuoti Lenkijos ir Lietuvos švietimo sistemą. Po ilgų svarstymų ir projektų derinimų Vilniaus universitete, 1781 metais gavusiame Vyriausiosios mokyklos vardą, buvo reorganizuoti du fakultetai arba kolegijos: Fizikinių mokslų, kurioje buvo dėstoma astronomija, fizika, chemija, matematika, ir Moralinių mokslų kolegija, joje mokyta teologijos, retorikos, literatūros, studijuotas Šventasis Raštas. Pažymėtina, kad muzikos menas neliko nuošaly. Prie muzikinio švietimo ypač prisidėjo Edukacinės komisijos narys Hugo Kollątajus (1750–1812), kurio tikslas buvo įsteigti Muzikos katedrą. Pagal jo sukurtą projektą „muzikos katedra turėjo būti viena iš penkių atskirų mokyklų, kurių kiekviena skirta ypatingam menui. Jos turėjo būti sujungtos į bendro pavadinimo „Laisvųjų menų kolegiją“, kurios struktūra tokia: 1) civilinė architektūra, arba statybos menas, 2) piešimo ir tapybos mokslas, 3) raižymo mokslas (grafika), 4) skulptūros mokslas, 5) muzikos mokslas“ (Jurkštas, 1980, p. 9).

Hugo Kollątajaus sumanytą pavyko įgyvendinti 1802 metais. Naujai įsteigtai Muzikos katedrai ėmė vadovauti vokiečių kompozitorius, pianistas ir dirigentas Johannas Davidas Hollandas (1746–1827)⁵. J. D. Hollandas gimė ir muziko karjerą pradėjo Vokietijoje. Gavęs Radvilų kvietimą, 1782 metais atvyko į Abiejų Tautų Respubliką. 1783–1802 metais dirbo Radvilų Nesvyžiaus rūmų orkestro kapelmeisteriu ir kompozitoriumi. Paskutinį gyvenimo etapą praleido Vilniuje 1802–1825 metais dėstė muziką Vilniaus imperatoriškajame universitete. Pasak lenkų muzikos ir teatro istoriko Antoni Millerio (1869–1944), atvykus J. D. Hollandui pakilo muzikinės kultūros vaidmuo tarp jaunimo. Muzikos teorija buvo dėstoma tris kartus per savaitę. J. D. Hollandas vadovavo studentų chorui ir orkestrui. Baigusiems studijas buvo įteikiami kompozitorių diplomai. Tai buvo pirmoji tokio pobūdžio katedra Europoje (Miller, 1936, p. 161).

J. D. Hollandas mirė 1827 metų gruodį. Praėjus beveik trims mėnesiams po kompozitoriaus mirties jo dukra, pianistė ir muzikos mokytoja Joanna Holland-Świeszewska 1828 metų kovo 17 dieną padovanojo Vilniaus imperatoriškojo universiteto bibliotekai devynias tėvo knygas. Vienintelis skiriamasis ženklas, įrodantis, kad knygos priklausė J. D. Hollandui, yra kiekvienoje dovanotoje knygoje bibliotekininko įrašyta data: *17. III. 1828*⁶.

⁵ Apie J. D. Hollando veiklą Vilniaus imperatoriškajame universitete yra rašiusi muzikologė Jūratė Burokaitė. Žr. BUROKAITĖ, Jūratė. Muzika Vilniaus universitete (1579–1939). Iš *Menotyra*, 1967, Nr. 1, p. 71–100; BUROKAITĖ, Jūratė. Muzika Vilniaus universitete XIX a. Iš *Imperinis Vilnius (1795–1918) : kultūros riboženkliai ir vietinės tapatybės*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2009, p. 117–124.

⁶ Tai pavyko nustatyti tik 2010 metais pasirodžius Arvydo Pacevičiaus parengtai monografijai *Pamirštoji mecenatystė: dovanų Vilniaus universiteto bibliotekai knyga, 1792–1832* (Vilnius,

J. D. Hollando knygos saugomos VUB Retų spaudinių skyriaus *Bibliotheca Academiae Vilnensis* fonde. Šį nedidelį dovanotų knygų rinkinį sudaro įvairios muzikinės tematikos knygos – tai garsaus vokiečių kompozitoriaus, smuikininko ir pedagogo Johanno Georgo Leopoldo Mozarto (1719–1787) vienas žymiausių muzikinio lavinimo veikalų *Smuikavimo mokymo pagrindai* („Versuch einer gründlichen Violinschule...“, Augsburg, 1756); klavišinių instrumentų kūrėjo Johanno Steino (1728–1792) veikalas *Trumpos pastabos apie grojimą fortepijonu* („Kurze Bemerkungen über das Spielen, Stimmen und Erhalten der Forte-Piano...“, Wien, 1802); vokiečių muzikos pedagogo Emanuelio Aloyso Försterio (1748–1823) parengtas *Skaitmeninio boso vadovas* („Anleitung zum General-Bass“, Wien, 1805); vokiečių muzikos istoriko Georgo Friedricho Wolfo (1761–1814) sudarytas *Trumpas muzikos žodynas* („Kurzgefaßtes Musikalisches Lexikon...“, Halle, 1792); muzikos mokytojo Christiano Detlevo Schusterio (XVIII–XIX a.) parengtas dviejų dalių vadovėlis *Fortepijono pamokos vaikams* („Clavierstunden für Kinder, denen Aeltern oder Erzieher, ohne selbst Musik zu verstehen...“, Hamburg, 1799–1800), kuriame labai aiškiai ir suprantamai išdėstyta teorinė ir praktinė medžiaga, iš šių knygų skambinti fortepijonu galbūt mokėsi J. D. Hollando dukra Joanna; vokiečių muzikos teoretiko, kompozitoriaus, pianisto ir vargonininko Georgo Josepho Voglerio (1749–1814) *Vadovėlis apie harmoniją ir skaitmeninį bosą* („Handbuch zur Harmonielehre und für den Generalbaß, nach den Grundsätzen der Mannheimer Tonschule...“, Praha, 1802), kuriame aiškinami įvairūs muzikos terminai, pristatoma skaitmeninio boso sistema; čekų pedagogo, muzikos kritiko, Prahos universiteto profesoriaus Františko Xavero Němečko (1766–1849) veikalo *Karališkojo kapelmeisterio Wolfgango Gottliebo Mozarto gyvenimas* („Leben des K. K. Kapellmeisters Wolfgang Gottlieb Mozart...“, Prag, 1798) pirmoji laida. Dovanotoje kolekciijoje buvo ir Nesvyžiaus Šv. Kryžiaus benediktinų ordino vienuolio, teologijos ir kanonų daktaro, muzikos teoretiko Antoni Arnulfo Woroniego (XVIII–XIX a.) veikalas *Muzikos bei figūrinio ir chorinio dainavimo pradmenys* („Początki muzyki tak figuralnego iako i choralnego kantu“, Vilnius, 1809). Knygoje trumpai išdėstyti muzikos teorijos pagrindai – kalbama apie tonus, raktus, intervalus, transpoziciją, sinkopes, pateikiamas įdomus ir vertingas italų-lenkų muzikinių terminų žodynelis.

2010). XVIII a. pab. – XIX a. pradžioje kiekvienos bibliotekai dovanotos knygos gale vietoje savininko vardo ir pavardės (nebent gauta knyga jau buvo su dovanotojo autografu) buvo įrašoma knygos dovanavimo data. Iš *Dovanų Vilniaus universiteto bibliotekai knygos* matyti, kad J. D. Hollandas dar 1825 05 12 padovanojo bibliotekai savo rankraštį *Szkola Generallbassu* ir knygą *Traktat akademicki o prawdziwej sztuce Muzyki* (Wrocław, 1806).

Pažymėtina, kad 1832 metais uždarius Vilniaus imperatoriškąjį universitetą, visos J. D. Hollando dovanotos knygos kartu su daugybe kitų bibliotekos knygų buvo išvežtos į įvairius carinės imperijos miestus: 8 iš šių knygų į Kijevą, 1 – į Sankt Peterburgą; ir tik XX amžiaus antroje pusėje Vilniaus universiteto bibliotekos direktoriaus Levo Vladimirovo (1912–1999) pastangomis jos buvo sugrąžintos⁷.

BAŽNYTINĖ IR PASAULIETINĖ MUZIKA (XVI A. PAB. – XVIII A.)

XV–XVII amžiaus pradžia muzikoje priskiriama Renesanso epochai. Šiuo laikotarpiu pradeda kurtis nacionalinės muzikos mokyklos, įsigali nauji žanrai, polifoniniuose bažnytinės muzikos kūriniuose greta grigališkojo choralo pradedamos naudoti liaudies ir pasaulietinių muzikos kūrinių melodijos (Landsbergis, 2007, p. 204).

Šią epochą puikiai atspindi į vieną knygą (VUB Retų spaudinių skyrius (toliau RSS), II 3366–3379) įrišti keturiolika retų tik alto partijai skirtų kūrinių. Jų tematika labai įvairi, didžiąją konvoliuto dalį sudaro bažnytinės muzikos kūriniai lotynų kalba – motetai, giesmės, himnai, mišios, tačiau esama ir dainų vokiečių, italų kalbomis, specialiai vestuvėms sukurtų kompozicijų. Muzikos autoriai – žymūs XVI amžiaus vokiečių kompozitoriai: Leonhardas Lechneris (apie 1553–1606), Johannas Knöfelis (apie 1525/1530–po 1617), Leonhartas Schröteris (apie 1532–apie 1601), Johannas Steuerleinas (1546–1613), italas Teodoro Riccio (apie 1540–apie 1600), anglų-frankų-flamandų mokyklos atstovai Jacobas Regnartas (apie 1540–1599) ir garsusis Orlando di Lasso (apie 1532–1594), kurio trys iš keturių konvoliute esančių kūrinių įrišti pačioje knygos pradžioje. Leidiniai išleisti 1579–1587 metais Miunchene, Niurnberge, Erfurte, Helmštete ir Karaliaučiuje.

Konvoliutą sudaro labai reti leidiniai, vienas jų – *Epigrammata in honorem nuptiarum ornatissimi iuvenis et patricii Regiomontani Iohannis Hillebrandi*, tai italų kapelmeisterio ir kompozitoriaus Teodoro Riccio ir jo asistento, vicekapelmeisterio Johannesas Eccardo (1553–1611) sukurta muzikinė kompozicija, skirta Karaliaučiaus didiko Johanno Hillebrando ir panelės Annos, konsulo Kasparo Boemo dukros, vestuvėms. Leidinyje yra dvi epigramos –

⁷ Apie knygų grąžinimą žr. KAŽURO, Ina; GRIGONIS, Evaldas. Levas Vladimirovas ir senojo Vilniaus universiteto bibliotekos byla. Iš *Vetera reducta : parodos katalogas, 2012 II 15–2013 06 15*. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 2012, p. 23–31.

trumpi aštuonių eilučių eilėraščiai lotynų kalba ir šalia išspausdintos partitūros. Pirmosios epigramos muziką aštuoniems balsams sukūrė T. Riccio, antrosios, šešiams balsams, – J. Eccardas. Šios epigramos – himnas meilei ir santuokai, jose linkima, kad jaunavedžių meilė būtų tokia stipri, kad jų negalėtų paveikti jokia nesantaika ir barniai (*Talis amor sponsos benè firmo glutine iungat, // Vt frustra rixas spargere tentet Eris*). Antroji epigrama skirta jaunajai Annai. Ji pristatoma kaip gerojo tėvo geroji dukra, Johanno sužadėtinė (*boni patris, bona filia, Sponsa Johanni*), kuriai linkima sėkmingos santuokos, santarvės ir gausybės vaikų. Leidinys išleistas 1586 metais Karaliaučiuje, garsiojoje to meto Georgo Osterbergerio (apie 1543–1602) spaustuviėje.

Konvoliutas įrištas 1588 metais į odą, „abu kietviršiai (medis, 20×15) vienodai papuošti, veidrodžiuose – po dvi plokšteles greta. Pirmojoje – Justicija <...>, antrojoje – Lukrecija bei įrašas: 15HG73“ (Laucevičius, 1976, p. 98). Pasak Edmundo Laucevičiaus, raidės *H G* greičiausiai yra tuo metu Karaliaučiuje dirbusio rūmų knygrišio Hanso Gutticho (m. 1578) inicialai (Laucevičius, 1976, p. 98), tačiau jis mirė dešimčia metų anksčiau nei buvo įrišta knyga. Konradas Haebleris, tyrinėjęs XVI a. knygų įrišimus, nurodo net kelis knygrišius, kurių inicialai *H G* (Haebler, 1928, p. 144–147). Panašias plokšteles naudojo ir Josias Specklinas (?–1600), nuo 1572 metų dirbęs Karaliaučiuje (Haebler, 1928, p. 418), taigi tiksliai pasakyti, kas įrišo šią knygą, negalime, ypač žinodami, kad „žinomesnių knygrišių vartoti spaudai buvo imituojami, kopijuojami, o kartais ir padirbinėjami“ (Laucevičius, 1976, p. 32).

Kam priklausė knyga? Į šį klausimą atsakyti taip pat sudėtinga. Ant viršutinio kietviršio įspausti inicialai *I N* greičiausiai slepia pirmąjį knygos savininką. Kadangi ji įrišta, kaip spėjame, Karaliaučiuje, tikėtina rūmų knygrišio, galbūt knyga priklausė vienam iš rūmų kapelos dainininkų. Deja, jokių nuosavybės įrašų joje nėra, tačiau priešlapiuose gausu marginalijų lenkų kalba, o vartant pačią knygą į akis krenta kai kuriose vietose juodu arba raudonu rašalu virš teksto užrašyti „pakeisti“ dainos žodžiai. Pavyzdžiui, atsivertę vokiečių kompozitoriaus Leonhardo Lechnerio motetą pavadinimu *Noridos ingreditur septemvir* (Lechner, 1581), pamatysime kai kuriose vietose virš ir po teksto užrašytus du dainos žodžių variantus; įdomu, kad pirmojoje eilutėje yra užrašytas vardas „Sig[i]smundus“ ir paminėtas Rygos miestas⁸. Kuriam valdovui ir kokia proga buvo skirti šie žodžiai? Gal Lenkijos karaliui ir Lietuvos didžiajam kunigaikščiui Zigmantui Vazai?..

⁸ *Inclutus ingreditur Sig[i]smundus ut omine Rigam (kursyvu pažymėti pakeisti žodžiai – A. R.)*.

Renesanso epochos pabaigą žymi dar vienas, penkiolikos leidinių, konvoliutas (VUB RSS, III 11195–11207). Į šviesų pergamentą, puoštą rėžtuko ir pavieniais ornamentiniais įspaudais, įrišti garsių XVI a. pabaigos – XVII a. pradžios italų kompozitorių: Giovanni Croce (apie 1557–1609), Benedetto Pallavicino (apie 1551–1601), Marsilio Casentini (1576–1651), Flaminio Nocetti (?–1618), Felice Anerio (1560–1614), Orfeo Vecchi (apie 1551–1603), Tiburzio Massaino (prieš 1550–po 1609), Ignazio Donati (apie 1570–1638), Pietro Lappi (1575–1630), Luca Marenzio (1553–1599) kūriniai, išleisti 1596–1618 metais Venecijoje, Milane ir Romoje. Konvoliutą sudaro motetai, himnai, giesmės, trumposios mišios, skirtos tik bosu partijai.

Kokia šios knygos istorija? Viršutiniame kietviršyje įspausos raidės *B P C* slepia pirmąjį savininką, deja, kas jis – identifikuoti nepavyko. Vidinėje viršutinio kietviršio pusėje randame priklijuotą lapą su knygos dovanojimo tekstu: *Zu Ehren und Beförderung // der Edlen Music // hat // Herr Salomon Wahl // Diese Musicalische Bücher der // Kirchen zu Welau (procurante Johann. Kronen // Cantore Weloviens.) verehret/ // Anno 1656. Mense // Augusto* (Ponas Salomonas Wahlis, gerbdamas ir aukštindamas kilniąją muziką, padovanojo šias muzikines knygas Vėluvos bažnyčiai (tarpininkaujant Johannui Krone-nui, Vėluvos kantoriui) 1656 metais rugpjūčio mėnesį). Taigi XVII a. knyga priklausė Vėluvos (dab. Znamensk, Rusija) bažnyčiai, o XIX a. ji pateko į Friedricho Augusto Gottholdo (1778–1858), garsaus vokiečių pedagogo ir muzikos mylėtojo, biblioteką, tai liudija antspaudas *Gottholdsche Bibliothek*. F. A. Gottholdui mirus jo asmeninė biblioteka papildė Karaliaučiaus karališkąją ir universiteto biblioteką. 1870 metais Josepho Müllerio sudarytame šios bibliotekos muzikos leidinių kataloge *Die musikalischen Schaetze der Koeniglichen- und Universitaets-Bibliothek zu Koenigsberg in Preussen* randame pažymėtą ir mūsišką konvoliutą (vidinėje viršutinio kietviršio pusėje yra užrašytas šifras: *13,699*). Kaip knyga atsидūrė Lietuvoje, sunku atsakyti, greičiausiai į VUB ji pateko po Antrojo pasaulinio karo kaip grobis.

Daugiausia bažnytinės ir pasaulietinės muzikos leidinių, saugomų VUB, yra XVIII amžiaus, arba klasicizmo laikotarpio, tai italų kompozitoriaus, violončelininko Luigi Boccherini (1743–1805) *Six quatuors á deux violons, taille et basse obliges, op. I* (Amsterdam, [1770]), čeko Ludovito Václavo Lachnito (1746–1820) *Trois simphonies a grand orchestre, oeuvre II*, (Berlin; Amsterdam, [1779]), čekų kompozitoriaus ir smuikininko Václavo Pichlo (1741–1805) *Sei sinfonie a più stromenti* (Berlin; Amsterdam, [apie 1778]), italų kompozitoriaus Francesco Pasquale Ricci (1732–1817) *Six simphonies*

a deux violons taille et basse, deux hautbois et deux cors de chasse, op. 2 (Amsterdam, 1767]), vokiečių smuikininko ir kompozitoriaus Carlo Philippo Stamitzo (1745–1801) *Six Symphonies a deux violons, taille et basse deux hautbois et deux cors de chasse, oeuvre IX* (Berlin; Amsterdam, [apie 1780]).

Mišios, kaip bažnytinės muzikos žanras, pradėjo formuotis V amžiuje. Muzika buvo kuriama penkioms giesmėms – *Kyrie, Gloria, Credo, Sanctus* ir *Agnus Dei*. XVII amžiuje mišias pradėta skirstyti į *missa solemnis* ir *missa brevis*. *Missa solemnis* (lot. iškilmingosios mišios) gyvavo iki pat XIX amžiaus vidurio. Dažniausiai jas atlikdavo keturi solistai, choras ir orkestras su trimitais, timpanais ir vargonais. Tokių mišių pavyzdys – vokiečių kompozitoriaus ir vargonininko Johanno Heinricho Hörmanno (1694–1763) kūrinys *Alauda caelestis divinae majestatis laudes... seu Missae sex musicae solennes, op. I* (Augsburg, 1750). Deja, tenka apgailestauti, kad išlikusios tik dvi dalys – *Canto* ir *Clarino I*.

Muzika taip pat buvo kuriama ne tik mišioms, bet ir litanijoms (gr. *litaneia* – malda). Nuo XVI amžiaus ypač paplito Marijos litanijos tipas – Loreto litanija (lot. *litaniae Lauretanae*); „pavadinimas siejamas su Loreto miesto Italijoje Apreiškimo Marijai šventove, kuri tuo metu buvo vienas didžiausių piliigrimystės centrų“ (Puidokas; Vilimas, 2008, p. 453). Šio bažnytinės muzikos žanro pavyzdys – benediktino muzikos mokytojo ir kompozitoriaus Lamberto Krauso (1729–1790) kūrinys *Alauda Mariae praeconia festive & pie cantans, id est VIII. Litaniae Lauretanae, op. III* (Augsburg, 1764). Yra išlikęs beveik visas komplektas – *Alto, Canto, Tenore, Violino I, Violino II, Violoncello, Clarino I, Clarino II*.

Atskirą bažnytinės muzikos leidinių grupę sudaro XVI–XVIII amžiaus antifonalai, gradualai, pontifikalai, mišiolai, psalmynai, iš kurių giedojo įvairių kongregacijų vienuoliai. XIX amžiuje uždarius vienuolynus jų turtas buvo konfiskuotas. Dalis vienuolynų bibliotekų knygų pateko į Vilniaus viešąją biblioteką.

Štai 1777 metais Venecijoje išspausdintas *Pranciškonų mišiolas* („Missale Franciscanum...“) 1816 metais dar priklausė Gardino bernardinų vienuolynui. Pasklaidžius knygos lapus, į akis krenta suskaiityti lapai, kai kurie taip smarkiai, kad likę tik puslapių fragmentai; taip pat nelieka nepastebėti į mišiolą papildomai įrišti keli ar keliolika kitų leidinių lapų, dažniausiai tai maldos ar kreipimaisi į įvairius šventuosius. Šioje knygoje galima aptikti ir labai asmeniškų dalykų, pvz., p. 455 yra įklijuotas lapas su užrašyta malda lotynų kalba į

palaimintąjį Gabrielių, atvertus kitą prirašyto lapo pusę matyti, kad šiai maldai panaudotas laiško, kurį rašė brolis Ignatius Dylewiczus, fragmentas.

1746 metais Bresto dominikonų vienuolyno chorui (taip skelbia bent ke- liose šios knygos puslapiuose esantys įrašai⁹) gerbiamas tėvas Jonas Paulius Jezierskis parūpino procesionalą („Processionarium Sacri Ordinis Praedicatorum“, Roma, 1736) – apeiginę procesijų knygą, kurioje pateikiamos bendros taisyklės, kurių privalo laikytis vienuoliai procesijų metu. Ši nedidelė, gra- ži, aštunto formato knygelė buvo ypač naudojama didžiųjų religinių švenčių metu.

1711 metais Antverpene, garsiojoje Plantenų leidykloje išleistas *Romos mi- šiolas* priklausė Vilniaus misionierių vienuolyno bibliotekai, XVIII amžiaus viduryje knyga buvo perduota Lyskovo misionierių kongregacijos namams Baltarusijoje, o šiuos uždarius XIX amžiuje pateko į Vilniaus viešąją biblio- teką. Plantenų leidyklos išleistos knygos išsiskiria ypač kruopščiai parengtu tekstu, šriftais, įspūdingomis iliustracijomis.

Tikėtina, kad kiekvienoje vienuolyno bibliotekoje buvo bent po vieną ar du antifonalus – katalikų liturginius giesmynus. VUB Retų spaudinių skyriuje jų yra dvylika: du išleisti Krokuvoje (1645), likusieji Venecijoje (1572, 1586, 1722, 1729, 1747, 1748, 1750, 1756, 1770, 1771). Kai kurie iš šių antifonalių yra defektiniai, be antraštinių lapų, kiti, nors ir pilni, bet be proveniencinių XVI–XVIII amžiaus ženklų, todėl nustatyti jų priklausomybę sudėtinga, aišku tik, kad vienas iš dviejų 1645 metais išleistų antifonalių priklausė Gardino dominikonų vienuolynui, o 1747 ir 1748 metais išleisti antifonalai buvo naudojami Kauno bernardinų vienuolyne.

IŠVADOS

Vilniaus universiteto bibliotekos Retų spaudinių skyriuje saugomi XVI–XIX amžiaus pradžios muzikiniai leidiniai atspindi įvairių laikotarpių ir žanrų muziką. Skirtinga šių knygų atsiradimo bibliotekoje istorija rodo sudėtingą ir painią muzikinių leidinių kelionę po įvairias institucijas – nuo Vilniaus jė- zuitų kolegijos iki Kijevo ir Sankt Peterburgo bibliotekų. Johanno Davido Hollando veikla atskleidžia kompozitoriaus indėlį į XIX amžiaus Vilniaus

⁹ Pvz., p. [8]: Processionarium hoc applicatu[m] est p[ro] Choro Conventui Brestensi in Litvania Ex Gratia Adm[odum] R[everen]di Patris Joannis Pauli Jezierski [?] S.[acrae] Th.[eologiae] Patris Magistri Dignissimi exProvincialis 1746 (VUB RSS, IV 5812).

muzikinį gyvenimą. O išlikę, nors ir negausūs, bet reti ir vertingi bažnytinės ir pasaulietinės muzikos leidiniai ištikimai saugo savo laikmečio paslaptis. Tikimasi, kad straipsnyje pateikta informacija bus naudinga muzikologams, muzikos teorijos ir istorijos dėstytojams, kultūrologams ir visiems, kurie domisi senąja muzika.

LITERATŪROS IR ŠALTINIŲ SĄRAŠAS

- Catalogus auctorum ordine alphabetico dispositus in Bibliotheca Collegii Academiae Vilnensi S. I. reperibilium. [184 p.]. Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius (toliau VUB RS), F2–DC8.
- Catalogus Librorum Bibliothecae Novitiatu Viln[en]sis Societatis Jesu confectus Anno D[omi]ni 1748. [174 p.]. VUB RS, F1–C47.
- Clericus juxta praescriptum decreti S. Concilii Tridentini...* [1760]. Vilnae: Typis S. R. M. Academicis Soc. Jesu. [10], 457 p. Vilniaus universiteto bibliotekos Retų spaudinių skyrius (toliau VUB RSS), IV 21633.
- HAEBLER, Konrad (1928). *Rollen- und Plattenstempel des XVI. Jahrhunderts...* B. 1. Leipzig: Otto Harrasowitz. XI, 518 p.
- JURKŠTAS, Vytautas (1980). Universiteto muzikos katedra. Iš *Literatūra ir menas*, 1980 02 09 (Nr. 6 (1732)), p. 9.
- KIRCHER, Athanasius. *Murgia universalis...* T. 1. (1650). Romae: Ex Typographia Hæredum Francisci Corbelletti. [20], 690 p.
- KOCHANOWICZ, Jerzy (2002). *Geneza, organizacja i działalność jezuickich burs muzycznych*. Kraków: Wyższa szkoła filozoficzno-Pedagogiczna „Ignatianum”. 344 p. ISBN 8388209434.
- LANDSBERGIS, Vytautas (2007). Renesansas. Iš *Muzikos enciklopedija: O–Ž*. Vilnius: Lietuvos muzikos akademija, Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, p. 204. ISBN 9785420016206.
- LAUCEVIČIUS, Edmundas (1976). *XV–XVIII a. knygu įrišimai Lietuvos bibliotekose*. Vilnius: Mokslo. 126 p., 134 iliustr. lap.
- LECHNER, Leonhard (1581). *Sacrarum cantionum, quinque et sex vocum, liber secundus*. Noribergae: In Officina Catharinæ Gerlachin, & Hæredum Iohannis Montani, p. [41]. VUB RSS, II 3369.
- MILLER, Antoni (1936). *Teatr polski i muzyka na Litwie jako strażnice kultury Zachodu, (1745–1865) : studjum z dziejów kultury polskiej*. Wilno: Wyd. im. S. i T. z hr. Borchów Łopacińskich. 245 p., 14 iliustr. lap.
- PUIDOKAS, Mindaugas; VILIMAS, Jonas (2008). Litanija. Iš *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. T. XIII. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, p. 453.
- RICCIO, Teodoro; ECCARD, Johannes (1586). *Epigrammata in honorem nuptiarum or-*

natissimi iuvenis et patricii Regiomontani Iohannis Hillebrandi... Regiomonti Borussiae: Typis Georgij Osterbergeri. [8] p. VUB RSS, II 3371.

TRILUPAITIENĖ, Jūratė (1995). *Jėzuitų muzikinė veikla Lietuvoje*. Vilnius: Muzika. 223 p. ISBN 5899700734.

TRILUPAITIENĖ, Jūratė (2012). XVII a. Lietuvos jėzuitų muzikinės kultūros bruožai. Iš *Jėzuitai Lietuvoje (1608–2008): gyvenimas, veikla, paveldas*. Vilnius: Lietuvos nacionalinis muziejus, p. 53–64. ISBN 9786098039177.

Vilniaus akademijos vizitatorių memorialai ir vyresniųjų nutarimai (1987). Sudarė Eugenija Ulčinaitė ir Algirdas Šidlauskas. Vilnius: Mokslas. 325 p.

Vilniaus jėzuitų kolegijos dienoraštis, 1710–1723 metai = Diarium Collegij Societatis Iesu ab anno 1710 ad anni 1723 septembrem exclusive (2004). Parengė Irena Katilienė. Vilnius: Baltos lankos. XXXIII, 680 p., [4] faks. lap. ISBN 9955584548.

MUSIC PUBLICATIONS OF THE BEGINNING OF 16TH– 19TH CENTURIES IN VILNIUS UNIVERSITY LIBRARY

AUŠRA RINKŪNAITĖ

SUMMARY

The article deals with music publications of the beginning of the 16th–19th c. – antiphonals, graduals, missals, hymnals and manuals held in the Rare Book Department of Vilnius University Library.

On the basis of the extant XVIII c. manuscript catalogues of Vilnius Jesuit College Library and Library of Novitiate the publications related to music included in those catalogues are being discussed and provenances and marginalia found in them are being investigated. In addition, the article also describes anonymous manuals printed by Vilnius Academy Printing House at the end of 17th c.–18th c.: *Ars et praxis musica* (the first edition in 1667), *Compendium regularum generalium cantus* (1753) as well as canticle books in Polish and Latin languages. The second part of the article presents music activities of German composer Johann David Holland (1746–1827) who gave music lectures in Vilnius Imperial University at the beginning of the 19th c. The heritage of the Professor – nine music books – donated after his death in 1828 by his daughter Joanna to the Library of Vilnius Imperial University. The third part of the article deals with publications of church and secular music, published at the end of 16th c.–18th c., part of them – especially rare and valuable, and the diverse history of coming of these books to the Library which witnesses of their complicate and intricate journey through different institutions.